

Наталя Олексіївна Євдокимова,

доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної та прикладної психології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПІРИЧНИХ РЕФЕРЕНТІВ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ

У статті проаналізовано результати дослідження емпіричних референтів суб'єктності студентів-правників. Підтверджено гіпотезу про необхідність утворення культуровідповідного освітнього простору навчання студентів в умовах вищого навчального закладу для становлення фахівця у конкретній сфері юридичної практики як цілісного суб'єкта правничої діяльності. Індивідуальні прояви показників суб'єктності покладено критерієм рівня суб'єктності майбутніх правників.

***Ключові слова:** спрямованість, здатність до самоуправління, потреба в активності, особистісні та професійні якості, учбово-професійна діяльність, суб'єктність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Потреби суспільства щодо професійної юридичної освіти закладені у державних стандартах професійної підготовки, актуалізують необхідність формування майбутніх правників як суб'єктів правничої діяльності. У зв'язку з цим необхідно визначити психолого-педагогічні засади проектування освітнього простору майбутніх правників, спрямувати процес професійної підготовки на само зміну суб'єкта, визначити психологічні механізми суб'єктогенези людини на етапі навчання у вишу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які спирається автор. Теоретико-методологічним підґрунтям проведеного дослідження є: суб'єктогенетичний підхід (В. Кудрявцев, В. Селіванов, О. Сергієнко, В. Татенко, Г. Уразалієва), суб'єктоособистісний підхід (М. Боршнявський, А. Брушлінський, К. Карпінський, Г. Костюк, Т. Титаренко), діяльнісний підхід (Л. Акунферова, О. Леонтєв, В. Романець, В. Сагатовський, В. Шадріков), суб'єктодіяльнісний

підхід (К. Альбуханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Божович, С. Рубінштейн), системний підхід (П. Решетніков, Б. Ломов).

Метою статті є представлення результатів аналізу емпіричних референтів суб'єктності студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ході емпіричного дослідження нами здійснено психологічну діагностику рівня сформованості суб'єктних атрибутів та професійної суб'єктності студентів-правників (N=1200).

Обраний комплекс методик дозволив всебічно та найбільш повно проаналізувати динаміку сформованості показників професійної суб'єктності у студентів I-V курсів та підтвердити гіпотезу щодо необхідності утворення культуровідповідного освітнього простору навчання студентів в умовах вищого навчального закладу для становлення фахівця у конкретній сфері юридичної практики як цілісного суб'єкта правничої діяльності.

У ході емпіричного дослідження за опитувальником «Типи спрямованості особистості» (В. Смекал та М. Кучера) нами визначено спрямованість студентів-правників різних курсів навчання: особистісну (на себе), ділову (на задачу) і групову (на взаємодію) (таблиця 1).

Таблиця 1 – Спрямованість студентів-правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності, у %

Спрямованість студентів	I курс (n=280)	II курс (n=226)	III курс (n=224)	IV курс (n=245)	V курс (n=210)
Особистісна	52	51	48	51	51
Ділова	3	7	14	17	20
Групова	45	42	38	32	29

З отриманих даних видно, що студенти першого курсу мають переважно особистісну (52 %) та групову (45 %) направленість. Така ж тенденція спостерігається і у студентів старших курсів: особистісна направленість – 51 % – II курс, 48 % – III курс, 51 % – IV і V курси; групова – 42 % – II курс, 38 % – III курс, 32 % – IV і 29 % – V курси; ділова направленість притаманна

лише незначній кількості студентів, а саме: 3 % – I курс, 7 % – II курс, 14 % – III курс, 17 % – IV курс і 20 % – V курс.

Це вказує на те, що переважна більшість студентів мотивовані на досягнення власного добробуту, прагнення до особистісної першості, престижу. Такі люди найчастіше зайняті самі собою, своїми почуттями і переживаннями та мало реагують на потреби людей навколо себе. У роботі бачать насамперед можливість задовольнити свої домагання.

У значній кількості студентів молодших курсів учинки визначаються потребою у спілкуванні, прагненням підтримувати добрі стосунки з товаришами по роботі/навчанню.

Мотиви ж, породжені самою діяльністю, захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодіння новими вміннями та навичками у студентів майже не розвинені.

За допомогою тестової методики «Здатність самоуправління» (Н. Пейсахов) нами досліджено та проаналізовано структурні компоненти здатності до самоуправління студентів-правників різних курсів навчання (таблиця 2).

Таблиця 2 – Показники здатності до самоуправління студентів-правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності (в балах)

Показник	I курс (n=280)	II курс (n=226)	III курс (n=224)	IV курс (n=245)	V курс (n=210)
Аналіз суперечностей	1,2	2,5	3,4	4,3	4,8
Прогнозування	0,8	1,4	2,0	2,3	2,1
Цілепокладання	2,1	2,3	5,1	4,5	5,5
Планування	2,5	2,6	3,1	4,2	5,6
Критерій оцінки якості	2,6	3,2	4,1	4,3	5,6
Прийняття рішення	0,6	1,2	2,8	2,8	3,1
Самоконтроль	1,3	1,5	3,0	3,8	4,6
Корекція	0,3	0,6	1,4	2,2	2,3
Загальна здатність до самоуправління	1,43	1,91	3,11	3,55	4,2

Виходячи з отриманих результатів, бачимо, що студенти-першокурсники мають низькі показники майже з усіх структурних компонентів здатності

до самоуправління. З кожним наступним етапом учбово-професійної діяльності спостерігається помірний розвиток указаних компонентів. Найбільш активно у студентів-правників під час навчання у вищому навчальному закладі формується здатність до цілепокладання, планування, оцінки якості, самоконтролю та аналізу суперечності, дані показники у студентів V курсу знаходяться у коридорі середніх значень. Загальна здатність до самоуправління є низькою у студентів першого курсу, нижче середньої у другокурсників, середньою у студентів третього та четвертого курсу та вище середньої у п'ятикурсників.

Графічний тест «Визначення потреби в активності» (Е. П. Ільїн) використано нами з метою визначення рівня внутрішнього енергетичного потенціалу людини для прояву нею активності. Результати представлені у таблиці 3.

Таблиця 3 – Наявність потреби у активності студентів-правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності, у %

Потреба в активності	I курс (n=280)	II курс (n=226)	III курс (n=224)	IV курс (n=245)	V курс (n=210)
Висока	22	32	36	31	28
Середня	59	53	50	53	56
Низька	19	15	14	16	16

Отже, у студентів першого курсу переважає середній рівень активності (59%), висока активність виявлена у 22 % респондентів, низька – у 19 %. До третього курсу спостерігається помірне зростання потреби в активності (II курс: висока – 32 %, середня – 53 %, низька – 15 %; III курс: висока – 36 %, середня – 50 %, низька – 14 %). На старших курсах спостерігаємо зворотню тенденцію – зменшення відсотку високої потреби в активності та збільшення середньої та низької (IV курс: висока – 31 %, середня – 53 %, низька – 28 %).

Для визначення оцінки ролі вищої освіти у формуванні суб'єктності студентів-правників нами проведено анкетування з використанням анкети Л. Шнейдер «Вплив вищої освіти на формування професіонала», модифікованої нами відповідно до завдань дослідження.

В анкетуванні взяли участь студенти п'ятих курсів у кількості 210 осіб. При проведенні анкети отримані результати, наведені нижче.

На питання: «Чи вплинуло навчання у вищому навчальному закладі на Ваше уявлення про себе? Що змінилося?» 75 % респондентів відмітили зміни власних здібностей, 50 % – ставлення до суспільства, 31 % студентів указали на зміни у зовнішності, 25 % вважають, що змінилося їх майбутнє, 19 % відмітили зміни у стосунках з близькими людьми, 15 % змінили ставлення до свого минулого й у 10 % респондентів зазнали змін уявлення про себе як про жінку (чоловіка).

На питання: «Чи змінилися Ваші внутрішні переконання, принципи, життєві цінності, свідомість за час навчання у вищому навчальному закладі?» позитивну відповідь дали 59 % студентів, негативну – 41 %, також 59 % визнали, що одним з чинників цих змін була отримана ними освіта.

На питання: «Чи змінилося Ваше уявлення про себе як професіонала? Як саме?» 68 % відповіли «так» і відзначили такі зміни, як набуття професійних знань та умінь і визначення з майбутньою сферою професійної діяльності (адвокатура, прокуратура, нотаріальна справа тощо), 9 % відповіли «ні», 23 % не змогли дати відповіді.

На питання: «Як вплинуло навчання у вищому навчальному закладі на Вашу самооцінку?» 59 % студентів вважають, що їх самооцінка підвищилася, 35 %, що залишилася на тому ж рівні і 7% відмічають зниження самооцінки.

На питання: «Чи з'явилося у Вас почуття впевненості та компетентності?» 40 % відповіли «так», 60 % – «ні».

На питання: «Що у процесі навчання у вищому навчальному закладі вплинуло на Вас особисто (Ваші почуття, переживання, уявлення про себе і про життя)?» студенти відмітили лекції (28 %), семінарські та практичні заняття (35 %), неформальне спілкування з педагогом (7 %), спілкування з представниками професійної спільноти (36 %), практику, що організується у ході навчання у вищому навчальному закладі (41 %).

На питання: «Чи згодні Ви з твердженням, що вища освіта має не тільки давати людині систему об'єктивних наукових знань, а й допомагати усвідомленню людиною самої себе, її життєвого самовизначення?» всі респонденти відповіли ствердно.

На питання: «Чи має, з Вашої точки зору, сучасна вища освіта вплив на формування професійної «Я»-концепції?» 57 % студентів дали позитивну відповідь, 7 % відповіли «ні», 31 % не змогли визначитися з відповіддю.

На питання: «Якими рисами має бути наділений правознавець як суб'єкт діяльності?» дані такі відповіді: компетентністю (71 %), знанням законодавства (69 %), вмінням працювати з людьми (32 %), комунікабельністю (28 %), бути уважним та спостережливим (13 %), умінням приймати рішення (9 %), стресостійкістю (4 %), 29 % респондентів не змогли визначитися з відповіддю.

На питання: «Які з цих рис характерні для Вас?» студенти відмітили знання законодавства (51 %), вміння працювати з людьми (29 %), комунікабельність (24 %).

На питання щодо того, ким прагнуть стати студенти у майбутній професійній діяльності 52 % обрали відповідь «керівником», 28 % прагнуть бути професіоналами і 20 % – виконавцями.

Серед цілей, які студенти прагнуть досягти у майбутній професійній діяльності відмічені: створення власного бізнесу (38 %), обіймати керівні посади (32 %), здобуття авторитету у професійній сфері (29 %), отримання матеріального статку (24 %), захищати норми закону (9 %), 28 % не змогли дати відповіді на запитання.

Отже, більшість студентів-правників вважають, що вища освіта вплинула на їх уявлення про себе. Найбільший вплив отримана освіта зробила на здібності і ставлення до суспільства.

Змін у своїх переконаннях і цінностях студенти переважно не бачать. Однак, вони зазначають роль вузівського періоду навчання у зміні самооцінки

та підвищенні своєї впевненості та компетентності. Вони визнають вплив вищої освіти на «Я»-концепцію. Серед особливих форм організації навчання, які обумовили істотні зміни, вони вказують практичні заняття та практику, організовану під час навчання у вищому навчальному закладі. Щодо вагомих професійних якостей бачення студентів обмежується високим рівнем теоретичних знань (знання законодавства) та комунікативною компетентністю. Метою майбутньої професійної діяльності студенти вважають здобуття матеріального статку й отримання керівних посад, безпосередня мета правничої діяльності – відстоювати справедливість і захищати закон – актуальна лише для незначної кількості респондентів, що свідчить про низький рівень професійної суб'єктності.

З метою виявлення статистичної достовірності динаміки особистісних та професійних якостей студентів-правників різних курсів навчання нами проведено кореляційний аналіз з подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням результатів. Визначалися кореляційні зв'язки між показниками студентів I-II, II-III, III-IV, IV-V і I-V курсів шляхом обчислення коефіцієнту кореляції r -Пірсона (для нашої вибірки статистично достовірним є критерій у межах 0,33-0,68). Результати наведені нами у таблиці 4.

Отже, за результатами статистичної обробки отриманих даних можемо константувати статистично достовірний прямий кореляційний зв'язок між етапом учбово-професійної діяльності (виражений у порівнянні результатів студентів I і V курсів) і такими показниками, як: актуалізація інформації ($r=0,619$; $p\leq 0,01$); самооцінка ($r=0,341$; $p\leq 0,05$); професійне цілепокладання ($r=0,456$; $p\leq 0,05$); особиста конкурентоспроможність ($r=0,621$; $p\leq 0,01$); здатність до самоуправління ($r=0,471$; $p\leq 0,05$) та зворотній кореляційний зв'язок за показниками: комунікативна толерантність ($r=-0,394$; $p\leq 0,05$); конфліктостійкість ($r=-0,448$; $p\leq 0,05$); стресостійкість ($r=-0,462$; $p\leq 0,05$) та потреба в активності ($r=-0,352$; $p\leq 0,05$).

Таблиця 4 – Статистичний аналіз отриманих даних

Показник	Значення r-Пірсона				
	I-II	II-III	III-IV	IV-V	I-V
Актуалізація інформації	0,516; $p \leq 0,05$	0,419; $p \leq 0,05$	-0,119; $p \geq 0,05$	0,482; $p \leq 0,05$	0,619; $p \leq 0,01$
Самооцінка	0,164; $p \geq 0,05$	0,189; $p \geq 0,05$	0,242; $p \geq 0,05$	0,229; $p \geq 0,05$	0,341; $p \leq 0,05$
Креативність	0,191; $p \geq 0,05$	0,126; $p \geq 0,05$	-0,239; $p \geq 0,05$	0,184; $p \geq 0,05$	0,168; $p \geq 0,05$
Комунікативна інтерактивність	0,241; $p \geq 0,05$	0,264; $p \geq 0,05$	0,283; $p \geq 0,05$	0,291; $p \geq 0,05$	0,328; $p \leq 0,05$
Професійне цілепокладання	0,281; $p \geq 0,05$	0,311; $p \leq 0,05$	0,292; $p \leq 0,05$	0,308; $p \leq 0,05$	0,456; $p \leq 0,05$
Рефлексивність	0,104; $p \geq 0,05$	0,126; $p \geq 0,05$	0,128; $p \geq 0,05$	0,132; $p \geq 0,05$	0,248; $p \geq 0,05$
Мотивація активності	0,306; $p \leq 0,05$	0,294; $p \geq 0,05$	0,281; $p \geq 0,05$	0,231; $p \geq 0,05$	0,263; $p \geq 0,05$
Комунікативна толерантність	0,206; $p \geq 0,05$	-0,398; $p \leq 0,05$	0,102; $p \geq 0,05$	-0,294; $p \geq 0,05$	-0,394; $p \leq 0,05$
Комунікативний контроль	0,283; $p \geq 0,05$	0,264; $p \geq 0,05$	0,236; $p \geq 0,05$	0,249; $p \geq 0,05$	0,321; $p \leq 0,05$
Конфліктостійкість	0,216; $p \geq 0,05$	0,241; $p \geq 0,05$	0,116; $p \geq 0,05$	-0,318; $p \leq 0,05$	-0,448; $p \leq 0,05$
Стресостійкість	0,243; $p \geq 0,05$	0,251; $p \geq 0,05$	-0,314; $p \geq 0,05$	-0,306; $p \leq 0,05$	-0,462; $p \leq 0,05$
Особиста конкуренто-спроможність	0,261; $p \geq 0,05$	0,428; $p \leq 0,05$	0,365; $p \leq 0,05$	0,482; $p \leq 0,05$	0,621; $p \leq 0,01$
Образ «Я»	0,243; $p \geq 0,05$	0,263; $p \geq 0,05$	0,137; $p \geq 0,05$	0,284; $p \geq 0,05$	0,291; $p \geq 0,05$
Спрямованість	0,145; $p \geq 0,05$	0,167; $p \geq 0,05$	0,234; $p \geq 0,05$	0,193; $p \geq 0,05$	0,187; $p \geq 0,05$
Здатність до самоуправління	0,208; $p \geq 0,05$	0,402; $p \leq 0,05$	0,386; $p \leq 0,05$	0,391; $p \leq 0,05$	0,471; $p \leq 0,05$
Потреба в активності	0,213; $p \geq 0,05$	0,251; $p \geq 0,05$	0,148; $p \geq 0,05$	-0,242; $p \geq 0,05$	-0,352; $p \leq 0,05$

Не виявлено статистично достовірних змін показників креативності, комунікативної інтерактивності, рефлексивності, мотивації активності, комунікативного контролю, образу «Я» та спрямованості, тобто у процесі навчання у вищому навчальному закладі зазначені якості формуються і розвиваються недостатньо.

Спираючись на отримані емпіричні дані щодо соціально-психологічних особливостей суб'єкта правничої діяльності та на основі моделі суб'єкта професійної діяльності, нами досліджено 13 емпіричних показників, що послуговували підставою для визначення рівня суб'єктності майбутніх правників.

У ході дослідження виявлено, що атрибути суб'єктності мають певну динаміку залежно від етапу учбово-професійної діяльності. Кількісний аналіз отриманих даних став підґрунтям їх якісної інтерпретації щодо ступеня виразності основних емпіричних референтів суб'єктності у процесі професійної підготовки під час навчання у вищому навчальному закладі. Якісний аналіз загального відсоткового розподілу свідчить, що у процесі учбово-професійної діяльності майбутніх правників відбувається поступове зростання трьох показників суб'єктності (на рівні тенденції): актуалізації, самооцінки, компетентності (таблиця 5).

Таблиця 5 – Динаміка показників суб'єктності майбутніх правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності (в балах)

Показники суб'єктності	Етапи учбово-професійної діяльності				
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс
Спрямованість	2,6	2,6	4,6	5,3	6,2
Актуалізація	1,8	2,0	3,0	7,1	2,8
Креативність	2,23	2,58	2,68	2,48	2,45
Цілепокладання	2,1	2,3	5,1	4,5	5,5
Самооцінка	2,9	3,0	4,2	5,0	7,3
Професійна ідентичність	1,3	1,5	3,0	3,8	4,6
Компетентність	0,8	1,6	3,0	4,3	7,1
Конкурентоздатність	0,3	1,5	2,0	2,0	2,6
Рефлексивність	2,0	2,2	2,8	2,6	2,8
Комунікабельність	2,6	2,8	3,0	2,8	2,8
Толерантність	2,3	2,32	2,0	2,14	2,1
Стресостійкість	2,64	3,08	3,04	2,61	2,43
Конфліктостійкість	2,71	2,83	3,06	3,08	2,69
Середній бал за всіма показниками	1,82	2,33	3,19	3,67	3,95

Виявлено, що майбутнім правникам на етапі учбово-професійної діяльності властиві: високий рівень сформованості актуалізації на IV курсі навчання, самооцінки та компетентності – на V курсі навчання у вищому навчальному закладі; середній рівень – за показниками спрямованості (IV, V курси), цілепокладання (III, V курси); низький рівень – за показниками

спрямованості (I, II курси), актуалізації (I-III курси), креативності (I-V курси), цілепокладання (I,II курси), самооцінки (I, II курси), профідентичності (I-III курси), компетентності (I-III курси), конкурентоздатності (I-V курси), рефлексивності (I-V курси), комунікабельності (I-V курси), толерантності (I-V курси), стресо- та конфліктостійкості (I-V курси). Наочно отримані показники представлено на рисунку 1.

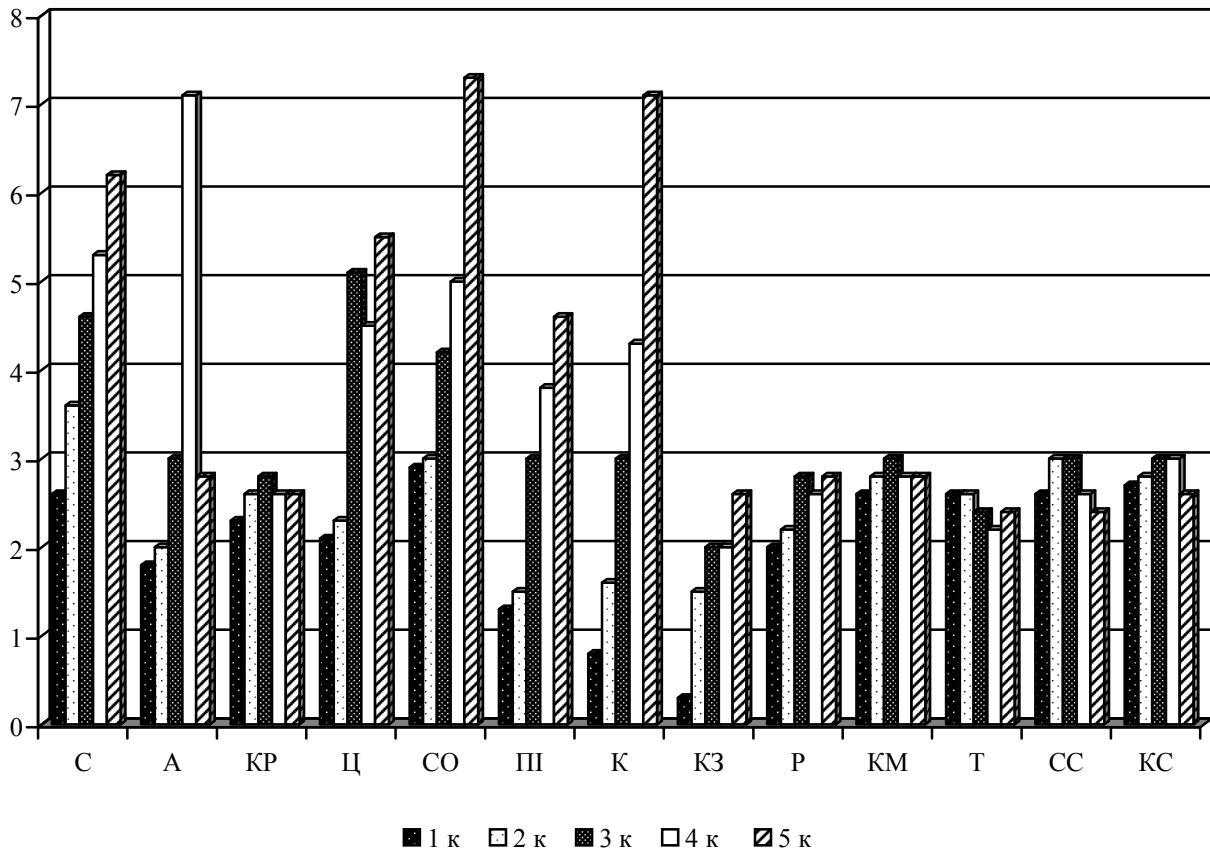

Рисунок 1 – Динаміка показників суб’єктності майбутніх правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності

Індивідуальні прояви показників суб’єктності дозволили визначити рівні суб’єктності майбутніх правників: високий, середній та низький (таблиця 6).

Таблиця 6 – Динаміка зміни рівнів суб’єктності майбутніх правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності, у %

Рівні суб’єктності	Етапи учбово-професійної діяльності				
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс
Високий	5	7	12	17	24
Середній	17	29	26	48	50
Низький	78	64	62	35	26

Виявлено, що для майбутніх правників на етапі учбово-професійної діяльності властиві: високий рівень суб'єктності – 5 % першокурсників, 7 % другокурсників, 12 % третьокурсників, 17 % четвертокурсників, 24 % п'ятикурсників; середній – 17 % першокурсників, 29 % другокурсників, 26 % третьокурсників, 48 % четвертокурсників, 50 % п'ятикурсників; низький – 78 % першокурсників, 64 % другокурсників, 62 % третьокурсників, 35 % четвертокурсників, 26 % п'ятикурсників.

Наочно динаміку зміни рівнів суб'єктності майбутніх правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності представлено на рисунку 2.

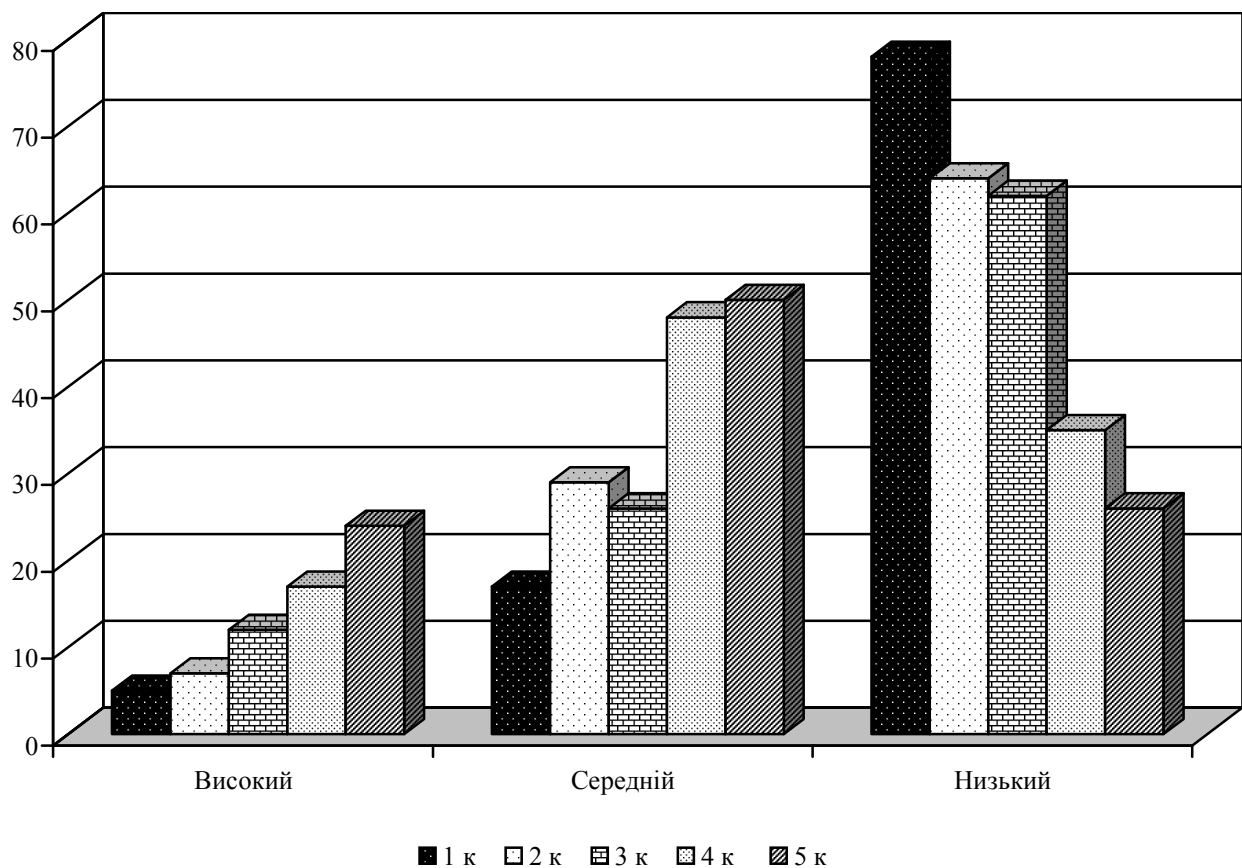

Рисунок 2 – Динаміка зміни рівнів суб'єктності майбутніх правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності

Висновки. Таким чином, у процесі емпіричного дослідження нами визначено рівень сформованості суб'єктності майбутніх правників залежно від етапу учбово-професійної діяльності. Отримані дані дозволили прослідкувати динаміку розвитку референтів суб'єктності студентів-правників та побудувати на їх основі програму формування суб'єктності майбутніх правників.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у розробці теоретико-методологічних засад розвитку суб'єктності правників у процесі професійної діяльності за фахом.

Список використаної літератури

1. Євдокимова, Н. О. Психологічні засади формування суб'єкта правничої діяльності у вищому навчальному закладі: монографія / Н. О. Євдокимова. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 420 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014

Евдокимова Н. А. Исследование эмпирических референтов субъектности студентов-правоведов

В статье проанализированы результаты исследования эмпирических референтов субъектности студентов-правоведов. Подтверждена гипотеза о необходимости создания культуросообразного образовательного пространства обучения студентов в условиях высшего учебного заведения для становления специалиста в конкретной сфере юридической практики как целостного субъекта юридической деятельности. Индивидуальные проявления показателей субъектности определено критерием уровня субъектности будущих юристов.

Ключевые слова: *направленность, способность к самоуправлению, потребность в активности, личностная и профессиональная деятельность, субъектность.*

Yevdokymova N. O. Empirical referents research of law students subjectivity

The article analyzes the results of the research of empirical referents of law students subjectivity. The author confirmed the hypothesis on the need for the culture relevant aspect in education area while studying at a higher education institution in order to become a specialist in a particular field of law practice as a holistic entity in legal activities. Individual manifestations performance criteria showed the importance of the future lawyers subjectivity. Society's needs for professional legal education are embedded in the state standards of legal training due to the need of actualizing the formation of future lawyers as subjects of legal activity as well. In this regard, it is necessary to determine the psychological and pedagogical principles of designing educational environment for future lawyers in order to direct the process of training to change the subject, to identify psychological mechanisms of person subjectivity at the higher educational establishment. Having investigated in the empirical study we determined the level of formation of future lawyers subjectivity depending on the stage of the educational and professional activities. These data allow to follow the dynamics of referents subjectivity of law students to build on the

base program subjectivity formation of future lawyers. Prospects for further research in this area are in developing the theoretical and methodological foundations of lawyers subjectivity in the course of professional activities in the specialty.

Keywords: *direction, capacity for self-government, the need for activity, personal and professional skills, educational and professional background, subjectivity.*